

TURK XOQONLIGIDA OTLIQ QO'SHINLARNING AHAMIYATI**Xolov Sherzod Oripovich****Shahrisabz davlat pedagogika instituti****Mustaqil tadqiqotchisi****E-mail: sherzod_xolov73@gmail.com****+998973813815****<https://doi.org/10.5281/zenodo.19624981>**

Annotatsiya: Ushbu tezisda Turk xoqonligi davrida otliq qo'shinlarning davlat harbiy qudrati, hududiy ekspansiya, chegaralarni himoya qilish va siyosiy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rnini tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor Orxon-Enasoy bitiklari, xitoy solnomalari, arxeologik topilmalar hamda zamonaviy turkologik tadqiqotlarga qaratilgan. Tadqiqot natijalari Turk xoqonligi harbiy tizimining markazida yuqori harakatchan, intizomli va strategik jihatdan samarali otliq qo'shinlar turganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Turk xoqonligi, otliq qo'shin, harbiy tizim, ko'chmanchi harbiy san'at, Orxon bitiklari, harakatchanlik, strategiya, chavandoz lashkar.

Аннотация: В данной статье на основе исторических источников анализируется роль конных войск в обеспечении военной мощи государства, территориальной экспансии, защите границ и поддержании политической стабильности в период Тюркского каганата. Основное внимание уделено Орхон-Енисейским надписям, китайским летописям, археологическим находкам и современным тюркологическим исследованиям. Результаты исследования показывают, что в центре военной системы Тюркского каганата находились высококомбинированные, дисциплинированные и стратегически эффективные конные войска.

Ключевые слова: Тюркский каганат, конные войска, военная система, кочевое военное искусство, Орхонские надписи, мобильность, стратегия, конное войско.

Abstract: This thesis analyzes, based on historical sources, the role of cavalry troops in ensuring state military power, territorial expansion, border protection, and political stability during the period of the Turkic Khaganate. The main focus is placed on the Orkhon-Yenisey inscriptions, Chinese chronicles, archaeological findings, and modern Turkological studies. The research results show that the military system of the Turkic Khaganate was centered on highly mobile, disciplined, and strategically effective cavalry forces.

Keywords: Turkic Khaganate, cavalry troops, military system, nomadic military art, Orkhon inscriptions, mobility, strategy, mounted forces.

Kirish

Turk xoqonligi (VI–VIII asrlar) Markaziy Osiyo tarixida eng yirik siyosiy-harbiy tuzilmalardan biri bo'lib, uning qudrati ko'p jihatdan otliq qo'shinlarning kuchiga tayangan. Turklar uchun ot nafaqat transport vositasi, balki harbiy strategiyaning asosiy unsuri bo'lgan. Dasht hududlarining kengligi, tezkor yurishlar zarurati va uzoq masofalarga qisqa vaqtda harakatlanish ehtiyoji otliq qo'shinlarning ustunligini belgilagan. Xitoy yilnomalarida turklar "ot ustida ulg'aygan xalq" sifatida tasvirlangan bo'lib, bu ularning harbiy madaniyatida chavandozlikning naqadar chuqur ildiz otganini ko'rsatadi [1].

Metodologiya

Mazkur tadqiqot tarixiy-qiyosiy, manbashunoslik va tizimli tahlil usullariga tayangan holda olib borildi. Tadqiqotda Orxon-Enasoy bitiklari, xitoy sulolaviy yilnomalari ("Sui shu", "Zhou shu"), Turk xoqonligi haqidagi arxeologik materiallar va zamonaviy turkolog olimlarning ilmiy ishlari

tahlil qilindi. Harbiy tizimni o'rganishda qo'shin tuzilmasi, qurol-yarog', harakat tezligi va jangovar taktika alohida mezon sifatida olindi.

Natijalar

Turk xoqonligi harbiy tizimining asosiy tayanchi otliq lashkar bo'lgan. Tarixiy manbalarda turk lashkarlari tezkor yurishlari, uzoq masofalarga qisqa muddatda yetib borishi va dushmanga kutilmagan zarba bera olishi bilan ajralib turgani qayd etiladi [2].

Bumin xoqon davrida turklar Rouranlarga qarshi kurashda aynan otliq qo'shinlarning harakatchanligi tufayli ustunlikka erishgan. Xitoy manbalarida Bumin Tiele qabilalariga qarshi yurishda katta harbiy muvaffaqiyat qozongani, buning natijasida yuz minglab jangovar kuchlarni o'ziga bo'ysundirganligi zikr etiladi [3].

Istami yabg'u davrida G'arbiy yo'nalishda yurishlar, Ipak yo'li ustidan nazorat o'rnatish va savdo yo'llarini himoya qilish ham otliq qo'shinlar vositasida amalga oshirilgan. Dasht sharoitida piyoda qo'shin samarasiz bo'lgani sababli, harbiy yurishlarning asosiy yukini chavandoz lashkarlar ko'targan [4].

Arxeologik petrografik tasvirlarda turk jangchilari ko'pincha ot ustida nayza, kamon va qilich bilan tasvirlangan. Og'ir qurollangan suvoriylar va yengil otliq kamonchilar birgalikda harakat qilgan. Bu esa turk qo'shinlarida kombinatsiyalashgan taktik yondashuv mavjud bo'lganini ko'rsatadi [5].

Tahlil va muhokama

Turk xoqonligi harbiy-siyosiy tizimini chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu davlatning Yevrosiyo dashtlarida qisqa muddat ichida yirik imperiyaga aylanishida otliq qo'shinlar hal qiluvchi omil bo'lgan. Turk xoqonligi harbiy modeli ko'chmanchi turmush tarzi, dasht geografiyasi, iqtisodiy resurslardan foydalanish, siyosiy boshqaruv va mafkuraviy qarashlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning markazida ot va chavandoz lashkarlar turgan. Manbalar shuni tasdiqlaydiki, turklar uchun ot nafaqat transport vositasi, balki davlat qudrati, harbiy ustunlik va siyosiy barqarorlik timsoli bo'lgan.

Avvalo, Turk xoqonligi harbiy qudratining asosi — yuqori darajadagi harakatchanlik edi. Dasht hududlarining tabiiy-geografik sharoiti piyoda qo'shinlar uchun noqulay bo'lgan. Uzoq masofalarni tez bosib o'tish, dushmanga kutilmagan vaqtda zarba berish, orqaga chekinish va qisqa muddat ichida qayta safarbar bo'lish imkoniyati faqat otliq qo'shinlar yordamida ta'minlangan. Zamonaviy tadqiqotlarda Turk xoqonligi harbiy san'ati "tezkor manevr asosidagi urush modeli" sifatida tavsiflanadi. Dasht sharoitida jang natijasi ko'pincha qo'shin soniga emas, balki harakat tezligi, razvedka sifati va jang maydonida tashabbusni qo'lga olishga bog'liq bo'lgan. Shu nuqtai nazardan turklar dushman ustidan strategik ustunlikka ega bo'lgan.

Turk jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi ham otliq qo'shinlarning samaradorligini oshirgan muhim omillardan biri bo'lgan. Ko'chmanchi turmush tarzida bolalikdan ot minish, ov qilish, yaylovlar oralig'ida ko'chish va chorva boqish kundalik hayotning ajralmas qismi bo'lgan. Natijada har bir erkak tabiiy ravishda chavandoz va jangchi sifatida shakllangan. Xitoy manbalarida turklar "ot ustida ulg'ayadigan xalq" sifatida ta'riflangan bo'lib, bu harbiy tayyorgarlikning kundalik hayot bilan qanchalik uyg'unlashganini ko'rsatadi. Bu jihat Turk xoqonligi qo'shinlarining tez safarbar bo'lishini ta'minlagan: favqulodda vaziyatlarda aholi ichidan qisqa muddatda katta jangovar kuch safga qo'yilishi mumkin edi.

Turk otliq qo'shinlarining ustunligi ularning qurollanishi va jang uslubida ham namoyon bo'lgan. Yengil va o'rta qurollangan suvoriylar murakkab kompozit kamonlardan foydalangan.

Kompozit kamon uzoq masofadan aniq zarba berish imkonini yaratgan, bu esa dushmanga yaqinlashmasdan turib talafot yetkazish imkonini bergan. Shu bilan birga nayza, qilich, qalqon va himoya zirhlari ham qo'llangan. Harbiy tarixga oid tadqiqotlarda turklar uzoq masofali hujum, qanotdan aylanish, dushmani chalg'itish va soxta chekinish kabi taktikalarni mukammal egallaganini qayd etiladi. Ayniqsa soxta chekinish usuli dushmani safni buzishga majbur qilgan va keyin turk otliqlari qayta zarba bergan. Bu usul keyinchalik boshqa ko'chmanchi imperiyalar, jumladan mo'g'ullar tomonidan ham qo'llangan.

Turk xoqonligi harbiy yurishlarida otliq qo'shinlarning tezkorligi davlatning hududiy kengayishiga xizmat qilgan. Bumin xoqon davrida Rouranlarga qarshi muvaffaqiyatli yurishlar Turk davlatchiligining shakllanishiga asos soldi. 546-yilda Tiele qabilalari ustidan qozonilgan g'alaba va ularning katta qismining Turk xoqonligi tarkibiga qo'shilishi turk harbiy tizimining samaradorligini namoyon etdi. Garchi xitoy manbalarida keltirilgan 250 ming jangchi haqidagi ma'lumot mubolag'a bo'lishi mumkinligi aytilsa-da, mazkur voqea turklarning tezkor harbiy safarbarlik qobiliyatini tasdiqlaydi. Buminning muvaffaqiyati aynan harakatchan otliq qo'shinlar yordamida amalga oshirilgan.

Istami yabg'u davrida G'arbg'a qilingan yurishlar otliq qo'shinlarning geosiyosiy ahamiyatini yanada oshirdi. Turklar Markaziy Osiyo, Yettisuv, Sirdaryo havzasi va Ipak yo'li tarmoqlarini nazorat qilishga erishdi. Savdo yo'llari ustidan nazorat davlat daromadlarini oshirdi, diplomatik aloqalarni kengaytirdi va xoqonlikning xalqaro mavqeini mustahkamladi. Dasht hududlarida savdo yo'llarini himoya qilish, karvonlarga xavfsizlik yaratish va strategik nuqtalarda harbiy nazorat o'rnatish uchun aynan otliq qo'shinlar zarur edi. Shu sababli Turk xoqonligi harbiy qudrati faqat urush vositasi emas, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi mexanizm sifatida ham namoyon bo'lgan.

Turk xoqonligining sharqiy va g'arbiy qanotlarga bo'linib boshqarilishi ham otliq qo'shinlar imkoniyatiga tayangan boshqaruv modelini ko'rsatadi. Keng hududni markazdan turib nazorat qilish uchun tezkor harbiy aloqa zarur edi. Turk xoqonlari va yabg'ular chegara hududlarida vaziyatni nazorat qilish, qo'zg'olonlarni bostirish, vassal qabilalarni itoatda ushlab va tashqi tahdidlarga javob qaytarishda mobil harbiy kuchlardan foydalangan. Xitoy manbalarida Turk xoqonligining juda qisqa muddatda katta hududni nazorat qilgani qayd etiladi, bu esa transport-logistika jihatdan otliq qo'shinlarsiz mumkin bo'lmagan.

Otliq qo'shinlar Turk xoqonligining ichki siyosiy barqarorligida ham muhim rol o'ynagan. Dasht imperiyalarida markaziy hokimiyatning kuchi ko'pincha harbiy kuchni safarbar etish imkoniyatiga bog'liq bo'lgan. Turk xoqonlari o'z hokimiyatini urug'-qabila aristokratiyasi ustidan saqlab turishda, markazga bo'ysunmagan kuchlarni jilovlashda va siyosiy markaz — Ötukaning nufuzini mustahkamlashda harbiy tizimga tayangan. Otliq qo'shinlarning tezkor aralashuvi siyosiy markazning nufuzi pasayib ketishining oldini olgan. Shu jihatdan, Turk xoqonligi harbiy tizimi davlat boshqaruvining institutsional tayanchi sifatida ham ko'rilishi mumkin.

Orxon-Enasoy bitiklari Turk xoqonligi harbiy mafkurasi va otliq qo'shinlar ruhiyatini anglashda eng muhim manbalardan biridir. Kultegin bitigida uning yoshligidan boshlab ko'plab yurishlarda qatnashgani, dushman ustidan tezkor va qat'iy g'alabalar qozongani ta'kidlanadi. Bu bitiklarda jangovar intizom, lashkar birligi, xoqonga sadoqat va yurish tezligi alohida qadriyat sifatida ko'rsatilgan. Otliq qo'shinlar Turk siyosiy tafakkurida davlatni saqlab qoluvchi asosiy kuch sifatida tasvirlangan. Bitiklarda xalqni parokandalikdan saqlash va dushman oldida zaiflashmaslik

uchun kuchli lashkar zarurligi qayta-qayta ta'kidlanadi. Bu Turk xoqonligi mafkurasida harbiy kuch, xususan otliq qo'shinlarning markaziy o'ringa ega bo'lganini ko'rsatadi.

Shuningdek, otliq qo'shinlarning muvaffaqiyatida ekologik va xo'jalik omillari ham muhim bo'lgan. Dasht hududlarida yaylovlarning mavjudligi katta ot podalarini boqish imkonini bergan. Tadqiqotlarda ko'chmanchi xo'jalikda ot va qo'y nisbati muhim ekani, harbiy safarbarlik uchun ot resurslari yetarli bo'lishi kerakligi qayd etiladi. Turk xoqonligi iqtisodiyoti chorvachilikka tayanganligi sababli, harbiy logistika ham shu tizimga moslashgan edi. Har bir jangchi bir necha otga ega bo'lishi yurish paytida charchoqni kamaytirgan, uzoq masofalarda tezlikni saqlash imkonini bergan. Bu logistika tizimi o'sha davr sedentary davlatlariga nisbatan katta ustunlik yaratgan.

Biroq Turk xoqonligi harbiy modelining ayrim zaif tomonlari ham bo'lgan. Keng hududlarda markaziy hokimiyatning zaiflashuvi, sulolaviy nizolar va qabila aristokratiyasi manfaatlari ba'zan davlat birligini susaytirgan. Otliq qo'shinlarning samaradorligi markaziy rahbarlik va siyosiy birlikka bog'liq bo'lgani sababli, ichki nizolar paytida bu tizimning ustunligi pasaygan. Sharqiy va G'arbiy Turk xoqonliklariga bo'linish, keyinchalik Tang sulolasi bilan kurashlarda yuzaga kelgan qiyinchiliklar buning dalilidir. Shunga qaramay, Turk xoqonligi yaratgan otliq harbiy model Yevrosiyo harbiy tarixida chuqur iz qoldirdi va keyingi turkiy hamda mo'g'ul davlatlari uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Umuman olganda, Turk xoqonligi tarixini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, otliq qo'shinlar bu davlatning harbiy, siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy ustunligining asosiy ustuni bo'lgan. Ularning yuqori harakatchanligi, tabiiy tayyorgarligi, ilg'or jang usullari va strategik moslashuvchanligi Turk xoqonligini o'z davrining eng qudratli dasht imperiyalaridan biriga aylantirgan. Shu bois Turk xoqonligi tajribasi nafaqat turkiy davlatchilik tarixida, balki jahon harbiy san'ati taraqqiyotida ham muhim tarixiy tajriba sifatida baholanadi.

Xulosa

Turk xoqonligi tarixida otliq qo'shinlar davlat qudratining eng muhim tayanchi bo'lgan. Ularning yuqori harakatchanligi, jangovar mahorati, murakkab taktikalari va uzoq masofalarga tezkor yurish imkoniyati Turk xoqonligining siyosiy yuksalishi va hududiy kengayishida hal qiluvchi omil bo'ldi. Tarixiy manbalar va arxeologik dalillar Turk xoqonligi harbiy san'ati Yevrosiyo dashtlari harbiy madaniyatining eng rivojlangan namunalaridan biri bo'lganini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Sinor, D. *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge University Press, 1990. – 285–287-betlar.
2. Tursunov, B. *Military Art of Turkish Khaganate in the Early Middle Ages*. EJINE, 2024. – 15–19-betlar.
3. Yavuz, E. *The Göktürks: A Basic Overview of the First Turkic Khaganate*. 2021. – 56–74-betlar.
4. Golden, P. *Central Asia in World History*. Oxford University Press, 2011. – 37–45-betlar.
5. Konstantinov, N. *Battle and Hunting Scenes in Turkic Rock Art*. Rock Art Research, 2016. – 45–52-betlar.
6. Kahraman, M. *The Orkhon Inscriptions and the Türk Qaghanate*. Szeged University, 2020. – 5–18-betlar.

7. Klyashtorny, S. *Ancient Turkic Runic Monuments*. St. Petersburg, 2004. – 66–74-betlar.
8. Gumilev, L. *Ancient Turks*. Moscow, 1967. – 102–118-betlar.
9. Tekin, T. *Orhon Yazıtları*. Ankara, 1995. – 32–47-betlar.
10. Taşağıl, A. *Gök-Türkler*. Ankara, 2014. – 145–168-betlar.
11. Findley, C. *The Turks in World History*. Oxford, 2005. – 21–35-betlar.
12. Kafesoğlu, I. *Türk Milli Kültürü*. Istanbul, 2018. – 88–104-betlar.

